

Bijlage VMBO-GL en TL
2025

tijdvak 1

Fries CSE GL en TL

Tekstboekje

examentor.nl

De Alvestêdetocht: in musical of in tocht?

Net klimaatferoaring, mar massahystery is de grutste bedriging foar de Alvestêdetocht. Inisjativen as musical *De Tocht* moatte ek it sobere ferhaal fertelle kinne.

(1) *Elfstedentocht gaat door! Festijn of fiasco* is de titel fan it boek dat de Ljouwerter publisist Fenno Schoustra skreau yn 1982. Yn dat jier wie it
5 hast tweintich jier lyn dat der in Alvestêdetocht holden waard (1963). Troch de miljeufersmoarging en mylde winters leauden in soad minsken net mear dat der ea wer in
10 Alvestêdetocht holden wurde kinne soe. Nettsjinsteande it ûntbrekken fan alvestêdewinters wie de belangstelling foar de Alvestêdetocht grif net minder. En dat lêste joch
15 Fenno Schoustra grutte soargen: in Alvestêdetocht soe in gigantysk festival wurde, of in ferskriklik fiasko.
(2) Doe't trije jier letter op moandeitejûn 18 febrewaris 1985
20 Alvestêdetochtfoarsitter Jan Sipkema yn it NOS-nijs "It sil heve" útspruts, moat Schoustra de azem ynholden hawwe. De Alvestêdetocht fan 1985 wie in grut sukses. Al hie it
25 allegear hiel oars útpakke kind troch it teiwaar op de dei fan de Alvestêdetocht. Wy hawwe dy dei Fryslân op syn bêst sjoen, in moaie Alvestêdetocht mei in wedstriid- en
30 toertocht. Hiel Nederlân koe de hiele dei live tsjûge wêze fan in spontaan folksfeest fol sportiviteit en mienskip. Yn 1985 wie der noch in frije oanmelding foar dielnimmen oan de
35 tocht en wie der gjin sprake fan iepenbiere waansin. De folgjende tochten, yn 1986 en 1987, wiene oars.

(3) De Alvestêdetocht wie net mear
40 allinnich in reedrydtocht. De tradysje dy't oan 'e ein fan de njoggentjinde iuw ûntstie en generaasjes (fitte) jonge Friezen útdage om by goede waarsomstannichheden troch de
45 alve stêden te riden, hat yn 'e rin fan de iuwen in protte oare eleminten krigen. De Alvestêdetocht waard in organisearre barren, in Frysk eksportprodukt, in pylgertocht troch alve
50 stêden, in hillich ritueel dêr't gefoel en eare wichtiger yn waarden as ferstân. Nei de Alvestêdetocht yn 1985 waarden toeriders op grutte skaal huldige troch gemeenten en
55 iisklups troch it hiele lân foar it finishen fan de tocht. Foar it finishen fan de tocht jilden folslein oare wetten as foar it ôfmeitsjen fan bygelyks de Fjouwerdagerintocht fan
60 Nijmegen. In Alvestêdekrúske wie wat om troch karakterisearre te wurden, mei eare en fitaliteit. Foar guon waard it sels in relikwy foar it neiteam.
65 **(4)** Evert van Benthem wie yn de simmer fan 1985 ferbjustere doe't er busladingen mei toeristen by syn pleats yn Sint Jansklooster lânskommen seach, allinnich mar om de
70 winner fan de Alvestêdetocht te sjen. Doe folge it alvestêdemonumint *It sil heve* yn 2001, de erkenning fan it Alvestêdetochtkrúske as draachteken¹⁾ yn 2012 en de spylfilm *De*
75 *Hel van '63* yn 2013, dêr't feit en fiksje trochinoar hinne spilen. Dit jier

komt *De Tocht* dêrby, in musical oer de Alvestêdetocht.

(5) Wy hawwe no 26 jier wachte op de sechstjinde Alvestêdetocht. De winsk foar in Alvestêdetocht is grutter wurden as de realiteit miskien wiermeitsje kin. Net allinnich is de kâns op in folgjende Alvestêdetocht lyts, it is ek de fraach oft it barren noch organisearre wurde kin troch alle gekte dy't om de Alvestêdetocht hinne ûntstien is. Net klimaatferoaring, mar massahystery is de grutste bedriging foar de Alvestêdetocht. Minsken dogge gekke dingen as it giet om de Alvestêdetocht.

(6) *Elfstedentocht gaat door! Festijn of fiasco* fan Schoustra is wer aktueel. De musical *De Tocht*, hoe

goed oft it ek bedoeld is, en oare alvestêde-inisjativen moatte rekken hâlde mei de dilemma's en ek it sobere ferhaal oer de Alvestêdetocht fertelle kinne. De Alvestêdetocht is in prachtich sportevenemint, in hurde reedrydtocht fan 200 kilometer, neat mear en neat minder. In tocht dêr't men yn topfoarm foar wêze moat om mei te dwaan, mar dêr't ek de tiid fan komt om jins startkaart beskikber te stellen foar de jeugd as de jierren begjinne te tellen. Ek as it om de Alvestêdetocht giet, soe it sûne ferstân oerwinne moatte, yn stee fan fage romantyske bedoelingen. Sa't Anneke Douma it al song: 'ast it net hellest hindert neat!'

Mark Hilberts, Leeuwarder Courant, 23 februari 2023

noot 1 Sûnt 2012 is it Alvestêdetochtkrúske in offisjele Nederlânske ûnderskieding en meie minsken dy't de tocht útriden hawwe dat krúske oan in lintsje drage.

Tekst 2

It swartbûnte Fryske fee

Fryslân en melkkij binne suver ien. It melkfee hat de lêste fiif desennia al in yngripende feroaring trochmakke. De kij dy't tsjintwurdich yn it Fryske lânskip weidzje, sjogge der hiel oars út as de kij fan fyftich jier lyn. It Frysk stamboekfee fan doe wie lytser, wrâldferneamd en hie wat mear fleis op 'e bonken. De lêste jierren makket de âlde Frysk-Hollânske ko in foarsichtige comeback.

(1) Grutsk wiene de Fryske boeren yn de jierren fyftich op harren swartbûnt fee. Sterk, sûn, stevich op 'e poaten en mei de molkeproduksje siet it ek wol goed. De hiele wrâld seach op tsjin de swartbûnte kij út Fryslân. It waard sjoen as it bêste dat der op de ierde omrûn. Bisten dy't opnommen wiene yn it Fries

10 Rundvee Stamboek brochten wrâldwiid flink jild op. Fee dat yn it stamboek opnommen wie, wie foar de bûtenlânske keapers it bewiis dat sy te krijen hiene mei in rassuver bist.
15 (2) Nei de Twadde Wrâldoarloch berikte de populariteit fan de Fryske ko syn hichtepunt. Tûzenen leafhawwers út binnen- en bûtenlân

kamen ien kear yn de fiif jier by de
20 jubileumkeuringen fan it stamboek.
Under grutte belangstelling waarden
de stamboekkij fan de melkfeehâlders
troch eksperts beoardiele, mei
as hichtepunt de bollekeuring. De
25 hannelers gobberen op de Fryske
topbollen mei nammen lykas:
'Blitsaerd Keimpe', 'Aagjes Adema',
'Súdhoekster Piet Eduard' of
'Bûtenmoark Juwiel'. Dat wiene de
30 kampioenen fan doe dy't somtiden
tonnen opbrochten.

(3) Om mei te dwaan mei de keuringen
moasten de bisten yn it stamboek
opnommen wurde. De keuring
35 bestie út in puntesyteem dêr't it
uterlik fan de ko swier by meitelde.
In swart plak op 'e skonken ûnder
de hakke of foarknibbel, grutter as
in muntstik lykas in ryksdaalder¹⁾,
40 wie ferbean. Dat soe in skaaimerke
wêze fan in ras dat net suver wêze
soe, as gefolch fan eardere krusingen
mei oare rassen. In ko mei in
flekje te folle foel bûten de boat en
45 waard net opnommen yn it stamboek,
ek al wie it fierder in prima
produksjebist.

(4) Der kaam hieltyd mear krityk op
it fokbelied fan it Frysk stamboek.
50 Wie de Fryske ko wol sa goed as de
hearen fan it Frysk stamboek ús
leauwe litte woene en die it bûtenlân
it wol sa min as wy tochten? Ferskate
ûndersiken kamen mei deselde
55 konklúzje: de Fryske fokkerij fan it
swartbûnte fee wie op de ferkearde
wei en de soarchfâldich opboude
goede namme fan it Fryske fee stie
ûnder grutte druk.

(5) Yn de santiger jierren begûnen
60 ús buorlannen 'Amerikanen' te ymportearjen.
Notabene neiteam fan Frysk fee
dat om-ende-by 1900 nei de Feriene
Steaten eksportearre wie. Yn it fiere
65 Amearika hiene se net stilsitten en
hiene se bisten

selektearre poer op de molkeproduksje.
It waard gau dúdlik dat de
Amerikaanske Holstein Friesians
70 mear molke joegen as it Fryske
stamboekfee. De Fryske boeren
hiene it oer 'bonkerakken', 'kuierjende
kapstokken' of oer 'út de kluten
woeksen geiten' as men it oer
75 de Holsteiners hie. Dochs gie de
iene nei de oare oerstaach en krústen
melkfeehâlders harren favorite
Fryske kij mei de Holsteiners. Op dy
wize waard de efterstân op molke
80 jefte gau ynhelle, mei as gefolch dat
it âlde type Frysk stamboekfee fan
de Fryske greiden ferdwûn. De
swartbûnte Fryske ko, dy't lange tiid
de helte fan de Nederlânske feesteapel
85 útmakke, waard yn koarte tiid
in bedrige en seldsum koweras.
(6) Gelokkich binne der guon dy't
fêsthouden hawwe oan de âlde
bloedlinen fan de Fryske kij en de
90 lêste jierren makket de âlde Frysk-
Hollânske ko in foarsichtige comeback.
Wypkje van Dam en Sytze Faber
út Wyns hawwe nea oerwoegen om
oer te stappen op de
95 Holsteiners. Net omdat se Holsteiners
ôfwize, mar omdat de Fryske kij
gewoanwei better by harren
bedriuwsfiering passe. Wypkje: "Us
heit komt út Súd-Hollân en hat yn
100 syn staaasje by ferskate Fryske
boeren ús mem kennen leard. De
suster fan ús beppe wie troud mei
Sjoerd Brandsma fan Lekkum. De
man fan de Biltsaerd-stâl mei de
105 ferneamde bolle Biltsaerd Keimpe.
Troch op de bedriuwen fan beide
sweagers de jonge bollen te brûken,
waard de fokkerij ferbettere. Net sa
gek dat de Biltsaerds de sintrale line
foarmje yn ús melkfeehâlderij."

(7) Yn de tachtiger jierren fan de
foarige iuw is it bedriuw net meigien
mei de saneamde Holsteinisearring.
"Wy kenne ús kowefamyljes fan

115 hjouwer oant grôt en dy eigenskip-
pen woene wy net kwytretsje troch
ús Frysk-Hollânske kij te krusen mei
Holsteiners. Wy fokke mei in oantal
eigen bollen út ferskate famyljes. Sa
120 hâlde wy eventuele yntyltproblemen
bûten de doar. It ferskaat en dêrmei
it fuortbestean fan it alâlde en rom-
rofte Frysk-Hollânske ras is dêrmei
foar de takomst feilich steld.”

125 **(8)** Yn 2020 hat de Stichting
Zeldzame Huisdierrassen (SZH) it
Frysk-Hollânske ras útroppen ta it
‘Ras fan it jier’. Sytse Faber fynt dat
er as hjoeddeiske melkfeehâlder
130 him goed rêde kin mei it ras: “Us
Frysk-Hollânske kij dogge it prima
op gers. Se hawwe relatyf net folle
krêftfoer nedich. Us kij jouwe al wat
minder molke as de Holsteiners,
135 mar men hâldt wer wat mear fleis
oer. Wy hawwe neat tsjin de Holstei-
ners, elk syn ding. De ko moat by de
boer passe en foar ús is dat it
Frysk-Hollânske koweras.”

Rasbeskriuwing

De Frysk-Hollânske ko hat swart-wite plakken. De oergongen fan it swart nei it wyt binne skerp. De moaiste bisten hawwe in wite bles of kol. De poaten binne wyt sûnder swarte plakken. De dûbelddoel ko (fleisko en molkko) hat in skouderhichte fan likernôch 135 sintimeter en in kompakte útstrieling.

*Jan Smit, Friesland Post, mei
2022*

noot 1 De ryksdaalder is in grutte munt dy't brûkt waard oant de ynfiering fan de euro yn 2002, mei in wearde fan twaenheale gûne, omrekkene likernôch ien euro.

Op 'en nij berne Tet Rozendal spilet Axomama

Dea en begroeven, dat wie har karriêre op de planken. Tet Rozendal hie der resolút in punt efter set. Wer better te wurden nei in yngripende fal stie foar har op it earste plak. Dat it libben nuver rinne kin, hoegde nimmen har mear te fertellen. No ek net, mar seis jier nei de fal dy't har libben feroare, is se werom yn de skynwerpers. As Axomama, de Goadin fan 'e Ierappel, strielet se yn 'e haadrol yn it teaterstik mei deselde namme dat yn 'e *Bildtse Aardappelweken* opfierd wurdt.

(1) “Oh, ik bin in echte ierappeliter, hear! Patat, bakte ierappels, seane, stampotten, hearlik. En ik meitsje graach sop mei ierappels. Dat sit wol goed!” Tet Rozendal is entûsjast. As ik mei har praat, is se krekt werom út New York en sit se wer thús, yn Menaam. “Ik bin krektlyn 40 wurden. Myn freon Ruud hie der alris west foar it wurk en soe my altyd nochris meinimme, as ik it wer oan koe. Ik fielde my wer goed, dus hawwe wy foar myn jierdei nei New York ta west. Al dy prikels... Ik hie de eardoppen en de sinnebril al mei... Mar it gong goed! It wie ek om te ‘toetsen’: wêr stean ik no? Ik haw in skofke yn Londen wenne en tocht dat it lykas dêr wêze soe, mar New York is dochs echt wat oars. ‘The city that never sleeps’, yndied! Mar ik koe it oan.”

(2) As men New York oankin, dan moat It Bilt ek slagje. Seker ien dy't, sa't se sels seit, ‘safolle mooglik yn it no' libbet. Dat motto kin somtiden slydsk oer komme, mar it is it bewûnderjen wurdich hoe't Rozendal (1983) der neffens libbet. Want se moast fan fier komme. Nei it ûngelok yn 2017 – troch in fal op 'e efterholle rûn se in harsentrauma op en koe se neat mear ferneare, gjin ljocht, gjin lûd, “sels net it sykheljen fan myn

freon” – wie se foaral dwaande mei better wurden. Har karriêre as aktrise en sjongeres like foarby. “Dêr hie ik echt ôfskied fan nommen. Dat haw ik echt as dreech belibbe, en dat ek akseptearre. It poadium, dat siet der foar my net mear yn.”

(3) Se begûn in oplieding kranio-sakraalterapy¹⁾, eat dêr't se sels noch altyd in soad baat by hat. Aktearje, lykas de persoan Mata Hari²⁾ dy't se ea mei ferve delsette, wie se noch lang net oan ta. Mar se begûn har better te fielen. En hoewol't se it sels net opsocht, waard se ynienen hifke foar de haadrol yn it teaterstik *Axomama*. “Hein Jaap Hilarides ken ik noch fan de *Bildtse Aardappelweken* yn 2012, en regisseur Theo Smedes ken ik echt al hiel lang.

Fertroude minsken, en ik fyn It Bilt fantastysk, ik wenje der neist. Ik wie wol echt ferrast troch it fersyk. Ik woe wer ûnder de minsken wêze, it gong better, mar ik miste it sosjale. En doe wie it letterlik” – docht doarbel nei – “ding dong, wolst yn it stik spylje? Ik wist it daliks: dit moat wêze. Sa'n beslút nim ik út it hert.”

(4) Yn april, koart nei de oankundiging fan it stik, melde se op sosjale media grutsk: “Ik slach *De Nije Bildtse Post* iepen en sjoch myn eigen namme stean. As aktrise by de

foarstelling.” De oanrin nei de prem-
70 jêre is ien grut hichtepunt, seit se. “Ik
bin noch net dwaande mei hoe’t it
aanst wêze sil, op de planken. It giet
om it no. Ik bin hiel oanwêzich mei it
oefenjen fan de tekst, ik sûgje alles
75 op, en wy hawwe och sa’n wille mei-
inoar. Ik genietsje fan elk momint. Ik
moat foaral in ôfgrysluk soad laitsje,
sa’n protte wille hawwe wy mei de
repetysjes. Earlik sein: ik hie it stik
80 ek net lêzen doe’t ik ja sei. Wat
moais mei-inoar meitsje, dat wie it
wichtichste foar my.”

(5) Rozendal spilet Axomama, de
Goadin fan 'e Ierappel. “Hoe om-
85 skreau ik it lêsten ek mar wer? Oh
ja. *Axomama*: in boartlike, mearke-
eftige foarstelling mei humor en
muzyk; de romte fan It Bilt jout it
publyk romte foar fantasy! Axomama

90 wrakselet mei har gefoelens. Sy fielt
har ek minske, wylst se in godlik
wêzen is. Theo Smedes is in hiel
moai minske, hy lit my frij om it yn te
foljen sa’t ik it dwaan wol. It moaie
95 oan Axomama binne al har lagen
dy’t ik spyljendewei útbyldzje kin: de
iene kear is se in âld bepke, de oare
kear in stoere, seksy frou. Gjinien is
allinnich swart of wyt, in goadin
100 likemin.”

(6) Rozendal realisearret har no dat
se riker út har tsjinslach kommen is
as se tocht. “Ik tocht dat ik nei it
ûngemak alles ferlern hie, dat ik wat
105 kwyt rekke wie. Mar dat is net sa. Ik
haw neat ferleard, ik haw der krekt
mear ûnderfining by krigen.” Se fielt
gjin druk, ek net fan harsels, oer de
oansteande rige opfieringen.

*De Nije Bildtse Post, 14 juni
2023*

noot 1 Kraniosakraal-terapy is in alternative behanneling dêr’t fia sêfte oanrekking in berop by
dien wurdt op it fermogen fan it lichem om himsels wer better te meitsjen.

noot 2 Mata Hari (1876-1917), wie in Fryske eksoatyske dûnseres. Yn de Earste
Wrâldoarloch waard se fan spionaaazje beskuldige en eksekutearre.

*De teksten die voor dit examen gebruikt zijn, zijn bewerkt om ze geschikt te
maken voor het examen. Dit is gebeurd met respect voor de opvattingen van de
auteur(s). Wie kennis wil nemen van de oorspronkelijke tekst(en), raadplege de
vermelde bronnen.*

*Het College voor Toetsen en Examens is verantwoordelijk voor vorm en inhoud
van dit examen.*

